

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ БОГУ БІБЛІЙНОМУ ДИСКУРСІ

У статті аналізується концепт Бог в сакральному дискурсі у структурі акціонального, предметного, компаративного, таксономічного, посесивного фреймів, простежуються особливості змістових характеристик слот.

Concept of God in the sacral discourse in the structure of efficacious, objective, comparative, taxonomic, and contrastive frames are analysed in the article. Also the features of semantic descriptions of slots are observed.

Сфера мова – релігія – культура привертає увагу багатьох дослідників. Розширення інструментарію вивчення українських культурних традицій (концепту БОГ як сегмента української мовної картини світу) стає можливим за умови вдосконалення методів й залучення нових підходів – когнітивного моделювання, семантичного профілювання, бінарних опозицій та ін. поряд з традиційними лінгвістичними. В останні роки ХХ ст. посилилася увага до проблеми мова і релігія. Особливо активно вивчається сакральна лексика в структурно-семантичному аспекті на основі теорії лексико-семантичного поля й опозицій. Теорія семантичного поля спирається на традицію структурної семасіології й теорії номінації. У цьому плані виконані роботи С. Бібли [1], І. Бочарової [3], Н. Пуряєвої [14], Н. Піддубної [12] та ін. Семантико-стилістичні особливості окремих зразків конфесійних назв поряд з іншими групами лексичних одиниць, що функціонують в українських поетичних текстах різних авторів, аналізують у своїх дисертаційних дослідженнях В. Пустовіт [15], Т. Берест [2], Л. Петрова [11]. У працях І. Огієнка [10] закладено підвалини наукового вивчення сакральної лексики. Питанням впливу конфесійного стилю на формування української літературної мови на різних етапах її розвитку присвячені дослідження В. Німчука [9], О. Горбача [5], Т. Коць [8], Н. Дзюбишиної-Мельник [6]. Не залишилися поза увагою мовознавців біблійна фразеологія, репрезентована науковим доробком А. Коваль [7], Г. Бурдіної [4].

У межах лінгвокультурної парадигми в лінгвістиці розпочато вивчення концептосфери

БОГ як культурної домінанти, визначено його характеристики як символу в російській, англійській, французькій культурах (Ю. Степанов, Г. Поліна, С. Жерновеї), розглянуто особливості його категоризації, семантичні характеристики лексем, що об'єктивують даний концепт, шляхи метафоричної та метонімічної концептуалізації, його когнітивна та функціональна специфіка в жанрових різновидах конфесійного стилю.

У сучасному українському мовознавстві концепт БОГ – як репрезентант найвищих релігійних та духовних цінностей людства, у якому сконцентрована онтологічна, міфологічна, релігійна, духовна константи індивіда та соціуму, – не був предметом концептуально-семіотичного осмислення, яке б спиралося на ґрунтовну порівняльно-історичну основу інтерпретації біблійного дискурсу. Тому завданням статті є спроба узагальнення окресленого поняття.

Концепт БОГ у біблійному дискурсі розглядаємо крізь призму фреймових структур [13, 6] з виділенням п'яти базових фреймів: предметного, що включає слоти [БОГ є СТИЛЬКИ (кількість)], [БОГ є ТАКИЙ (якість)], [БОГ існує ТАК (спосіб буття)], [БОГ існує ТАМ/ТОДІ (місце і час)]; акціонального – [БОГ (агенс) діє на ХТОСЬ (пацієнс)], [БОГ (агенс) діє для ЩОСЬ (ціль)], [БОГ (агенс) діє з ЩОСЬ (інструмент)], [БОГ (агенс) діє для ХТОСЬ (бенефіціант)], [БОГ (каузатор) творить ХТОСЬ/ЩОСЬ (результат)]; таксономічного – [БОГ є ХТОСЬ (роль)]; посесивного – [БОГ (власник) має ХТОСЬ/ЩОСЬ (власність)]; компаративного – [БОГ (референт) є якби ХТОСЬ/ЩОСЬ (корелят)], за допомогою яких з'ясовуються онтологічні, концептуальні

параметри, здійснюється категоризація в системі координат: концепт – субконцепт (концептема, опозиція) – партиципіант.

Пропонована методика дозволяє широко використовувати семасіологічний, ономасіологічний аспекти, враховувати фонові знання, досягнення лінгвоаксіології, когнітивної семантики при концептуальному аналізі. Саме такий комплексний підхід, зорієнтований на контекст культури, глибинний вияв семантики виходить на прагматичні, когнітологічні, архетипні, аксіологічні значення конститuentів.

У біблійному дискурсі аналізуємо субконцепти “створення світу”, “священність”, референти, кореференти Бога в акціональному, предметноцентричному, персональному, епідигматичному кодах, у яких об’єктивуються опозиції *трансцендентного/іманентного, сакрального/профанного*. На основі окреслених складників спробуємо розглянути їх особливості.

Референти Бога експлікують Його трансцендентні та іманентні якості на рівні символічних, реалемно-асоціативних, метафоричних та архетипних виявів. Архетипний вияв маніфестується передусім назвами *Вседержитель, Всевишній, Всемогутній*, у яких зберігається етимонне значення, об’єктивуючи всевладність, абсолютну владу над небом і землею, вічне джерело сили і влади, повноту й досконалість створеного світу, верховенство над матеріальним та ідеальним світом, над яким стоїть не уподібнюваний ні з чим Бог. Названі Божі імена також відображають універсальні стереотипні уявлення Бога, що виявляється у функціонуванні їх як кореферентів та атрибутів, і співвідносяться з первісними Божими іменами *Саваот, Еліон, Шадаї*, які не характерні для біблійного дискурсу української мови, хоча зв’язок між архетипною семантикою (структурою архетипу) і вторинним найменуванням імпліцитно зберігається.

Божественну сутність як творчий первень, істину, спасіння в есхатологічній перспективі категоризують референти *Творець, Світло, Спаситель*, об’єктивуючи акт творення світу (творчу силу), благість і милість; ідею спасіння людства як в історичній перспективі, так і в реальному житті (“*Коли хто в Христі, той створіння нове, стародавнє минуло, ото сталося нове*” (2Кор5:17), цінностями якого виступає ідея служіння Богам).

Духовна досконалість Бога транслюється референтами *Учитель, Пророк, Пастир, Первосвященник* та ін., що символізує винятковість його діянь і вчення; об’єднавчу силу Божих істин (святість, добро, невинність), виражаючи у такий спосіб зв’язок сакрального з профанним на рівні концепту БОГ і концепту ЛЮДИНА. Цей зв’язок реалізується в найменуваннях *Син Божий і Син Людський*, що уособлюють Боголюдську природу Ісуса Христа (божественність походження, солідарність з людиною). Значна кількість референтів є оказіональними (*Альфа і Омега, Насіння,*

зоря ясна та ін.); вони виступають модифікаторами генералізуючих назв Бога – *Господь, Бог, Вседержитель* та ін., перебуваючи з останніми в гіпонімічних відношеннях.

У концепті БОГ предметний фрейм репрезентують партиципіанти, які об’єктивують узагальнені ознаки якості, місця, часу, способу. Визначальною є слота “*Бог є такий (якість)*”, що представлена лексемами *всемогутній, милостивий, задрісний, святий, істинний, довготерпеливий, вірний, страшний* та ін. Якості Бога персоналізують триєдиність святості Отця, Сина, Духа; номінують трансцендентну реальність в її абсолютному вимірі, об’єктивують внутрішні принципи духовного життя християнина, його співпричетність до Господа.

Божі якості в аксіологічному аспекті (прощення гріхів, спасіння у Христі, здатність переносити страждання, праведність, милосердність, милостивість, довготерпеливість) уособлюють моральнісні настанови теологізму, відповідно до яких Бог є найвищою духовною субстанцією і Творцем духовних сутностей, при цьому деякі якості (*страшний, задрісний*) є ціннісно значущими для віруючих у момент Божих діянь як природний рефлекс перед виявленням сили Господа.

Просторові та часові характеристики Бога (*Всевишній, Предвічний, Первородний*) категоризують Його вищість над усім; безконечність Божого життя, вічність Його імені, слави, правди, істини, заповіту, священну самопожертву Бога. Спосіб буття Бога розглядається як Боже одкровення, втілене і в матеріальній, і в ідеальній площинах, при цьому опозиція *живий/мертвий* репрезентується Богом вічним і живим у християнстві і богом мертвим, неіснуючим у поганстві. Буттєвість Бога об’єктивується Його теоцентричністю і телеоцентричністю, згідно з якими єдиний Бог є центром Всесвіту, що зумовлює собою буття і смисл всього суцього в координатах визначеної мети і доцільності. Предметноцентричний фрейм репрезентується партиципіантами на позначення узагальнених ознак якості, місця, часу, способу, що дало змогу категоризувати на основі вторинних семіотичних систем (метафоричних, метонімічних корелятивів) змістові, ціннісні параметри характеристик (якостей, діянь) Бога.

Аналіз кореферентів Бога, які об’єктивуються через слоти таксономічного, посесивного та компаративного фреймів, свідчить про домінантність і визначальність змістових характеристик, експлікованих партиципіантами *вседержитель, любов, світло* в інваріантній когнітивній структурі концепту БОГ. Значна частина слотного наповнення (назви *видіння, помста, утіха, меч, щит* та ін.) перебуває у відношеннях додаткової дистрибуції до згаданих констант.

У фреймовій структурі концепту БОГ особливе місце посідають біблійні антропоніми як моделі, що актуалізують прототипні ситуації. В

акціональному фреймі біблійні антропоніми експлікуються в слотах – “БОГ (агенс) діє на хтось (пацієнс)” і “БОГ (агенс) діє для хтось (бенефіціант)”, відображаючи взаємини Бог – людина у площині сакральне/профанне через категоризацію таких понять, як святість, праведність, мудрість, добро, зло. Сферу сакрального репрезентують імена *Мойсей, Аарон, Ісус Навин, Авраам, Яків, Ной, Петро, Іоанн* та ін., які об’єктивують праведність (Ной), богобоязливність (Авраам), посередництво між Богом та боговибраним народом (Мойсей), апостольське служіння Ісусові Христові (Петро, Іоанн) та ін., репрезентуючи категорію святості в біблійній картині світу.

Сферу profanum репрезентує значна група антропонімів (*Марта, Лазар, Лот, Лаван, Самуїл, Єзекія* та ін.). Особливу групу становлять оніми, що об’єктивують служіння Господові (*Марта, Левієве плем’я, Самуїл, Осія*) через духовну посвяту, яка виявляється в несприйнятті й засудженні ідолопоклонства, розбещеності, обману, у відновленні заповіту з Господом через покаяння, піст, молитву. Ідея служіння Богові є складним випробуванням, яке не завжди під силу людині. Показовими у цьому плані є біблійні оповіді про Лота, Єзекію, Єгу, які, з одного боку, характеризуються заступництвом перед Богом за праведні вчинки, а з іншого – Божа кара спадає на них, як тільки вони порушили заповіді Господа (гордіня, ідолопоклонство та ін.). Знаки Бога, Його увага стосується також осіб, що пропагують і сповідують ідолопоклонство (*Ахаз*) в ім’я захисту людини. Узагальненим символом зла виступає антропонім Каїн як попередження проти ненависті, безвір’я, що призвело до появи кровної помсти.

Аналізовані антропоніми є культурно значущими у системі релігійних (християнських) цінностей людства, аксіологічні виміри яких (за незначними винятками) об’єктивують ідеальні сутності і максимуми.

Ойконіми як своєрідний мовний код гносеологічної інформації маніфестують локальний вияв Божих діянь Його присутності. Так, з Іудеєю пов’язане народження Ісуса Христа (Вифлеєм), Його розп’яття (Єрусалим). Особливе місце в земному житті Ісуса Христа посідає *Копернаум*, який був центром Його служіння, де Він неодноразово виголошував промови, здійснював чудеса. З Єрусалимом пов’язані найвеличніші історичні події, що відображають Божі діяння: у це місто Він входив як цар; тут зійшов Святий Дух на учнів Христа; з цього міста розпочалося проповідання християнства і воно слугує прообразом церкви на землі. Протилежну аксіологічну домінанту репрезентують ойконіми *Содом і Гоморра* (носії розбещеності, зажерливості, зла), що й виокремлює їх з історичної перспективи і засуджується Богом. Когнітивний аналіз ойконімів дозволяє окреслити концепт

БОГ в історичному та культурологічному виявах крізь призму біблійної історії.

Фреймова структура аналізованого концепту містить концептему (субконцепт) “створення світу” в системі акціонального фрейму й вербалізована лексемами *небо, земля, світло, світила, тварини, птахи, людина*. Створення світу має трансцендентний характер. В есхатологічній перспективі світобудова зазнає модифікації чи трансформації у бік досконалості передусім людини, її вічного життя. Цю надію людина отримала з вірою в Ісуса Христа, в Його воскресіння і вознесіння на небо, що і є основою її спасіння. Бог, як тринітарна сутність, є творцем світу, що уособлює славу, могутність, божественну сутність, мудрість, любов, при цьому актуальними залишаються слова автора “Шестиднева” Василя Великого: Біблія розповідає про те, хто створив світ, і про те, що світ був справді створений, але як це творення відбувалося – у Біблії не сказано. Створення світу є актом вияву Божої любові. Особливо ця любов реалізується в людині. Людина створена не як слуга, а як володар усіх інших творінь. Ця влада – одна з ознак богоподібності людини. Бог турбується про її місце проживання. Іншими словами, Бог створив ідеальні умови для людини: благословив її, дарував їй право на володіння, Божественний образ і подобу (дав їй розум, вклав у неї добру волю і усвідомлення відповідальності перед Богом). Панування над усім творінням – особлива відповідальність людини перед Богом, якщо ж такої відповідальності немає, гармонія між Богом і людиною, між людиною і природою втрачається. Ця первісна досконалість зруйнована людиною, яка вибрала шлях непослуху Богові, хоча процес творення є перманентною дією Бога на шляху до вдосконалення Всесвіту.

Загалом біблійний креаціонізм характеризується еволюцією живих істот, вінцем якого є людина з образом і подобою Бога; центральністю постаті людини в процесі творення; перемогою над хаосом в процесі творення, що є запорукою спасіння людства.

Поняття святості в Біблії виступає в мовних знаках в системі семантичної опозиції *трансцендентне/іманентне*, згідно з якою священними є особи, предмети, дія, місце, час, що позначають величне, високе, яке знаходиться поза межами профанного і є освяченим та недоторканим. Поняття святості характеризується внутрішніми зв’язками з Богом, але має зовсім іншу природу, аніж святість Бога. Категорія священної особи в акціональному фреймі реалізується лексемами *ангел, судді, пророк*, узагальнено позначаючи Божих слуг, носіїв Божих істин, Божого Слова (ангели захищають боговибраних людей, пояснюють і виконують волю Божу; судді як висуванці Господа вершили правосуддя, стояли на сторожі Божих заповідей; устами пророків говорив Святий Дух, передаючи волю Бога).

Категорія священного місця концепту БОГ об'єктивується такими знаковими утвореннями, як *церква, храм, престол, скинія*. Найменування священних місць, храму зокрема, ілюструє світоглядну (релігійну) еволюцію давніх народів (ізраїльського передусім). Як відомо, на початках євреї не молилися у храмах, для цього їм служили священні місця (гора Синай). Згодом функцію священного місця перебирає на себе скинія – переносне святилище, в якому Бог постійно перебуває серед свого народу. Побудова храму в Єрусалимі є виявом синтезу поганства і синайської традиції, з превалюванням останньої.

Категорія священної дії експлікується лексичними утвореннями *чудо, закон, обітниця*, які по-різному категоризують дію. Так, слово *чудо* номінує силу, яка не характерна для людини, а лише для Бога, сутнісним виявом чуда є віра в Бога, в Його діяння, які не визначаються законами природи, а тому є трансцендентними. Поняття закону у Біблії визначає взаємини між людьми; між Богом і людьми, об'єктивуючись у закон Старого Заповіту, закон Нового Заповіту, природний закон. Останній репрезентує ідею вільного вибору вже в часи Адама, що призвело до гріхопадіння; ідею закону між Богом і богообраним народом маніфестує Старий Заповіт, закон між Богом і людьми регулює Новий Заповіт. Зазначені закони еволюціонізують у бік визнання тринітарної сутності Бога (це стосується передусім християнства) з його найвеличнішою заповіддю любові. Якщо закон є преференцією Бога, то обітниця є добровільною, обов'язковою до виконання клятвою людини в ім'я служіння Господові. Категорія священного часу характеризується нелінійністю, циклічністю, що має космогонічний характер. Час і вічність по-різному співвідносяться у семантичній опозиції *Бог/людина*: час належить людині, вічність – Богові.

Ідея добра, що об'єктивується концептом БОГ, відображається передусім стосунками з Богом, який освячає на добро. Добро поза Богом утрачає сенс, хоча і є вільним вибором, але вже людини смертної, гріховної, а не людини Божої, яка дотримується істинного шляху не через природну необхідність, а керуючись добровільним послухом. Ідея добра матеріалізується через *любов, милість, доброту*. Виникнення зла

– наслідок зловживання даної ангелам і людині свободою, що призвело до духовного роздвоєння людини, яке можна долати лише в житті з Богом. Зло реалізується через диявола як виразника зла. Зло – активна сила, яка прагне заволодіти Божою власністю, тому будь-який вияв Божої волі отримує спротив зла. Рефлексом на зло виступає голос сумління як захисна реакція, як пересторога людині. Володарювання зла подолане смертю і Воскресінням Ісуса Христа, і людина через віру в Бога, через добрі справи спроможна викоринити зло.

Семантична опозиція *Божі якості/людські якості* в акціональному фреймі концепту БОГ репрезентується лексемами *слава, воля, гнів, сила* та ін., які категоризують окреслені поняття в трансцендентному та іманентному виявах. Так, слава Божа об'єктивує Його велич, сяння, яке випромінюється від нього при Його наближенні; людська слава – це передусім добре ім'я, повага в суспільстві. Божа воля виявляється у гармонії благо-даті і свободи, яка транслюється через святість, терпіння, подяку та ін., людська ж воля характеризується дуалізмом добра і зла, перемога останнього можлива при досягненні (злитті) волі Бога і людини. Гнів Бога є священним, і не співмірний з людським, оскільки людиною володіє гнів, тоді як Бог володіє гнівом, який у Його руках є виявом милосердя, а не власне гнівом в онтологічному сенсі. Вплив Божої сили, влади величі об'єктивується через *Його Слово (мову), справи* та ін. Розгляд концепту БОГ в акціональному фреймі виявив прототипні ситуації в семантичній опозиції *Бог/людина* через об'єктивацію таких понять, як святість, праведність/неправедність, добро/зло, через маніфестацію локусного, персонажного виявів Божих діянь, творінь, які є перманентними щодо вдосконалення всесвіту. Біблійний креаціонізм характеризується поступовою еволюцією живих істот, вінцем якого є людина з образом і подобою Бога.

Загалом об'єктивація концепту БОГ у біблійній картині світу на основі фреймового моделювання при залученні семасіологічного та ономасіологічного підходів дала змогу виявити прагматичні, когнітологічні, архетипні, аксіологічні аспекти глибинної семантики цього концепту, що репрезентують його ментальну та мовну специфіку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібла С.В. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 1997. – 20 с.
2. Берест Т.М. Семантика художнього слова в поезії 80-90 років XX століття (на матеріалі творів молодих українських авторів): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харків, 2000. – 20 с.
3. Бочарова І.В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 1999. – 17 с.
4. Бурдіна Г. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології // Християнство й українська мова: Матеріали наук. конф., 5-6 жовтня 2000 р. – Л.: Вид-во Львів. богослов. академії, 2000. – С. 259-265.
5. Горбач О. Повні та часткові переклади Біблії українською мовою // Бюлетень Українського біблійного товариства. – 1999. – № 10. – С. 26-32.
6. Дзюбишина-Мельник Н.Я. Стильово-стилістичні орієнтації сучасного конфесійного стилю // Єдиними вустами: Вісн. Ін-ту богослов. термінології. – Л., 1998. – № 2. – С. 6-15.
7. Коваль А. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.

8. Коць Т. Українська лінгвостилістика про конфесійний стиль української мови // Слово. Стиль. Норма. – К., 2002. – С. 18-24.
9. Німчук В.В. Християнство й українська мова // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 11-31.
10. Огієнко І. Українська мова як мова богослужбова: Право живої мови бути мовою Церкви. – Тарнів, 1921. – 32 с.; Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Дохристиянські вірування українського народу. – К.: Обереги, 1992. – 342 с.
11. Петрова Л.П. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харків, 2003. – 18 с.
12. Піддубна Н.В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2000. – 208 с.
13. Поліна Г.В. Мовна об'єктивація концепту БОГ в англійському дискурсі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2004. – 20 с.
14. Пуряєва Н.В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2001. – 20 с.
15. Пустовіт В.Ю. Національно-культурний компонент у структурі художнього тексту (на матеріалі роману Д.Л. Мордовця "Сагайдачний"): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. – Запоріжжя, 2001. – 20 с.